

УДК 339.132:334.716

Красильникова К.Є.
аспірант

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ ПІДПРИЄМСТВ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЇХ ВИЗНАЧАЮТЬ

В статті розглянуто економічну сутність категорії «виробничі потужності». Дано характеристику даному поняттю з різних наукових позицій. Наведено класифікацію виробничих потужностей, проаналізовано фактори, що на неї впливають.

Ключові слова: основні засоби, продуктивність засобів праці, види виробничої потужності, номенклатура і асортимент.

Красильникова Е.Е. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МОЩНОСТЕЙ ПРЕДПРИЯТИЙ И ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ИХ ОПРЕДЕЛЯЮТ

В статье рассмотрена экономическая сущность категории «производственные мощности». Данное понятие охарактеризовано с разных научных позиций. Приведена классификация производственных мощностей, проанализированы факторы, на нее влияющие.

Ключевые слова: основные средства, производительность средств труда, виды производственной мощности, номенклатура и ассортимент.

Krasilnikova K.E. THE ECONOMIC SUBSTANCE OF THE PRODUCTION FACILITIES AND THE KEY FACTORS AFFECTING

The article considers the economic essence of the category «production capacity». It characterized from different scientific positions. The production capacities are classified, analyzed the factors that affects on them.

Keywords: fixed assets, the capacity of the equipment, types of production capacity, the nomenclature and assortment.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших показників, що характеризують можливість підприємства, є його виробничу потужність. Кожне підприємство як товаровиробник має певну виробничу потужність, яка справляє вирішальний вплив на багато важливих параметрів його виробничої діяльності. Вона є основним ресурсом виробничого процесу організації. Рішення про виробничі потужності мають стратегічний характер, оскільки торкаються об'ємів і типів потужностей, які необхідно додатково мати або скоротити на певний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних з обґрунтуванням, плануванням і аналізом рівня використання виробничої потужності, резервами поліпшення її використання на підприємствах і в галузях, присвячені праці багатьох учених, серед яких: І.Б. Швець, Й.М. Петрович, Р.П. Атаманчук, А.С. Федонін, Г.А. Швиданенко, Л.Й. Ітін. Дослідження науковців пов'язані переважно з обґрунтуванням виробничої потужності у стабільних умовах виробництва або на підприємствах, які тривалий час виготовляють продукцію з незмінними технічними та споживчими якостями. До таких підприємств належать галузі важкої промисловості і, перш за все, машинобудування. Разом із тим науково обґрунтованого визначення виробничої потужності, яке враховувало б мінливі ринкові умови й економічні, а не технічні результати її використання, у даний час у спеціальній науковій літературі в Україні немає.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження, результати якого наведені в статті, було визначення економічної суті виробничої потужності в теорії та практиці господарської діяльності підприємств та факторів, які на неї впливають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність галузей промисловості, підприємств та їх підрозділів виготовляти якомога більше продукції перебуває у безпосередній залежності від кількості і досконалості засобів праці, якими вони оснащені. Засоби праці, передусім їх активну частину, – основні виробничі засоби, можна вважати голо-

вним чинником формування виробничої потужності підприємств.

Під впливом науково-технічного прогресу основні засоби змінюються кількісно і якісно. Це проявляється в ускладненні технічних характеристик обладнання, зростанні одиначної потужності машин. З'являються нові машини, які можуть одночасно виконувати декілька операцій і тим самим прискорюють виробничий процес за рахунок його поточності. Це сприяє зростанню виробничої потужності за рахунок якісно нових можливостей обладнання.

В економічній літературі по-різному формулюється визначення категорії «виробничу потужність». Проте детальний її аналіз показує, що вони різняться між собою.

Найменш поширене визначення поняття «виробничу потужність» зустрічається в Порядку здійснення контролю за ввезенням товару на митну територію України окремих товарів цільового призначення [4]. Виробничі потужності відповідно до зазначеного документа – це «потужності суб'єкта господарської діяльності, що використовується в процесі переробки та/або виробництва товарів». Це єдине визначення, яке зустрічається в нормативних документах. Тут їх ототожнюють з основними засобами виробництва, з системою машин, які є матеріальною базою виробничої потужності та найбільш динамічним її елементом. Дану систему можна розглядати як єдине ціле – потокові лінії які функціонують в цехах і на дільницях. Структура системи машин суттєво впливає на формування виробничої потужності і являє собою сукупність стійких, організаційно-технічних зв'язків між підсистемами і окремими елементами в кожній підсистемі.

Інші дефініції кваліфікують виробничу потужність як кількісну категорію. В найбільш загальному розумінні виробничу потужність визначається максимальною кількістю продукції, яка може бути виготовлена або обсягом переробленої сировини в одиницю часу. Тому вона, перш за все, – кількісна величина.

Д.А. Штефаніч та Г. Гигельс, В.С. Маврищев і К.І. Невельська пропонують під виробничою потуж-

ністю розуміти «максимально можливий випуск продукції високої якості в номенклатурі і асортименті, передбачений на плановий період, або обсяг переробки сировини при повному використанні обладнання і виробничих площ, враховуючи застосування передової технології, поліпшення організації виробництва і праці» [13, с. 6; 2, с. 16; 14, с. 291; 12, с. 30]. Такі ж погляди на поняття «виробничої потужності» у розробників «Методических указаний к разработке Государственных планов экономического и социального развития СССР» П.С. Данилова [3, с. 38-39] та Н.П. Коновалової [6, с. 32].

Виробничу потужність як потенційно можливий обсяг випуску продукції в одиницю часу роботи обладнання на встановлену дату за допомогою організованої сукупності наявних у підприємства засобів праці, здатних злагоджено функціонувати в часі і просторі, при досягнутому рівні їх технологічного освоєння робітниками [8, с. 8] пропонують розуміти І.М. Петрович та Р.П. Атаманчук. Дане визначення виробничої потужності розглядає виробничу потужність як функцію сукупності засобів праці, яка характеризує потенційні можливості щодо максимального випуску продукції та економічний потенціал засобів праці.

М.А. Вахрушина стверджує, що лише основні засоби можна оцінювати кількісно. Показник виробничої потужності дає якісну оцінку їх стану. Також вона стверджує, що виробничу потужність характеризує роботу основних засобів при умовах, де можна максимально використати потенційні можливості виробничого обладнання. При цьому сама собі заперечує, говорячи про те, що величина виробничої потужності не залежить від умов, в яких функціонують засоби праці [1, с. 30].

Важливим елементом, який має відображатися в визначенні поняття «виробничу потужність», є норми продуктивності обладнання, досягнуті передовиками виробництва, які повинні прийматися за базу для розрахунку виробничої потужності [10, с. 8]. Крім того, важливо також врахувати номенклатуру і асортимент продукції підприємства, які можуть суттєво впливати на величину виробничої потужності. Якщо плановий асортимент найбільш повно відповідає наявному складу і структурі основних виробничих засобів підприємства, то це дозволяє найбільш повно завантажити виробничий апарат і таким чином досягти максимального виробництва. Водночас надто великий асортиментний ряд не дозволяє максимально використовувати обладнання через різні строки виконання технологічних операцій по різних продуктах. Тому асортимент продукції, який береться для розрахунку виробничої потужності, є важливим показником.

Номенклатура продукції може бути планова і оптимальна. Очевидно, що оптимальна номенклатура забезпечує вищу продуктивність обладнання, оскільки відповідає досягнутому рівню спеціалізації, який забезпечує найбільшу загрузку засобів праці, найефективніше використання матеріальних і трудових ресурсів.

За радянських часів виробничу потужність визначалася по номенклатурі і в асортименті, передбачених планом – так стверджують автори навчального посібника «Экономика социалистической промышленности» [14, с. 291]. З часом плановий асортимент і номенклатуру почали змінювати на ближчий до оптимального залежно від профілю підприємства.

Інколи розрахунок виробничих потужностей діючого підприємства здійснюється з урахуванням

складу та структури основних виробничих засобів. А.С. Федонін та Г.А. Швиданенко вважають, що асортимент і номенклатура продукції підприємства також можуть бути результативними показниками. Факторним в такому випадку буде наявність виробничих площ, технологічного обладнання і процесів. Тому асортимент і номенклатура встановлюється з урахуванням наявних основних засобів. З цього можна зробити висновок, що на новоствореному підприємстві в основу розрахунку виробничої потужності закладено асортимент і номенклатуру продукції, а на діючому – наявні основні засоби.

Саме від наявних основних засобів, від їх досконалості і дієздатності залежить можливість підприємства виготовляти максимальну кількість продукції. Активна частина основних виробничих засобів є основним фактором формування виробничої потужності підприємств. Проте не слід виключати інших факторів, зокрема умов, в яких діє підприємство в даний період [8, с. 6].

Визначення виробничої потужності як максимальної продуктивності засобів праці сприяє розумінню виробничої потужності як технічної категорії, незалежно від соціально-економічного ладу. Всупереч цьому К. Маркс писав: «Машина точно так же является экономической категорией, как и бык, который тащит плуг. Современное применение машин – только одно из отношений нашего современного экономического строя. Но способ эксплуатации машин – это совсем не то, что сами машины» [7, с. 405].

Технічний підхід до визначення виробничої потужності має певні недоліки, серед яких – відрив від виробничих відносин та від умов, в яких вони функціонують. Тому для визначення суті виробничої потужності слід також врахувати суспільно-економічні умови, в яких вони функціонують [1], оскільки процес виробництва завжди проходить при певних суспільних умовах.

Така позиція не суперечить науковим поглядам Є.Г. Лібермана. Він в своєму підручнику «Организация и планирование производства на машиностроительных предприятиях» також робить акцент на врахуванні соціально-економічних умов функціонування виробничого обладнання. Він пропонує врахувати спеціалізацію виробництва, його виробничу структуру, ступінь прогресивності технологічних процесів, режим роботи підприємства і його цехів, використання робочого часу, якість обслуговування робочих місць, планування виробництва, кваліфікацію працівників та використання досвіду новаторів виробництва [9, с. 208].

Узагальнюючи вищесказане під виробничою потужністю, слід розуміти можливість підприємства виготовляти продукцію певної якості і в максимальних обсягах і номенклатурі, які задовольняють потреби народного господарства, відповідають складу та виробничо-технічній характеристиці наявних засобів праці, повному їх використанні за весь календарний фонд часу по прогресивних нормах продуктивності обладнання, враховуючи нові технології і раціональні норми організації праці на підприємстві. Це особливо важливо в умовах інтенсивного господарювання, коли мова йде про найбільш раціональне використання всіх видів ресурсів і, перш за все, капітальних вкладень, які спрямовуються на приріст виробничих потужностей діючих підприємств.

Наука та практика господарювання виокремлюють різні види потужності підприємства:

Ознака класифікації	Вид виробничої потужності
За даними балансу виробничих потужностей	<i>Вхідна</i> – виробнича потужність на початок планового або звітного періоду. <i>Вихідна</i> – виробнича потужність на кінець планового або звітного періоду <i>Середньорічна</i> – це потужність якою володіє підприємство на початок і кінець року з урахуванням приросту і вибуття наявних потужностей. <i>Введена</i> – введена в експлуатацію виробничі потужності з початку певного періоду. <i>Виведена</i> – виведена з експлуатації виробничі потужності з початку певного періоду. <i>Балансова</i> – потужність, яка за своєю кількістю відповідає умовам співставлення різних за потужністю одиниць обладнання, які співпрацюють в єдиному технологічному процесі.
За метою розрахунку	<i>Проектна</i> – величина можливого випуску продукції заданої номенклатури чи переробленої сировини за одиницю часу, заданої при реконструкції чи проектуванні виробничої одиниці. <i>Поточна</i> – фактично досягнута виробничі потужності. <i>Резервна</i> – потужність, яка враховує необхідність зупинки обладнання для профілактичних і ремонтних робіт на підприємстві. <i>Перспективна</i> виробничі потужності відбиває очікувані зміни номенклатури продукції, технології та організації виробництва, закладені у плановий період. <i>Ефективна</i> – межа виробництва, яку підприємству не вигідно перевищувати із-за великого зростання витрат виробництва.
Залежно від розвитку і поточного стану виробництва	<i>Пускова</i> – потужність в період пуску виробництва. <i>Фактична</i> – потужність, що склалася у поточних умовах пуску виробництва. <i>Планова</i> – розраховується на плановий період на основі техніко-економічних показників виробництва.

Виробничі потужності має динамічний характер і змінюється відповідно до організаційно-технічного розвитку виробництва та залежно від зміни факторів, які її визначають. Врахування таких факторів особливо актуально в постійно змінюваних умовах зовнішнього та внутрішнього середовища, які обумовлені економічними процесами ринкової трансформації. І.М. Петрович, Р.П. Атаманчук [8, с. 6], Т.А. Фролова [11] такими факторами вважають: кількісний і якісний склад обладнання, ступінь прогресивності технології, рівень спеціалізації підприємства та організації виробництва, якість сировини та матеріалів, рівень пропорційності в пропускній здатності між групами машин, підвищення рівня уніфікації і стандартизації готової продукції, освоєння техніки працівниками підприємства. Г. Гигельс [2, с. 17] додає такий фактор, як технічні норми обладнання, які відображають найбільш досконалі технологічні режими і краще освоєння техніки.

Достатньо односторонні погляди на питанні факторів виробничої потужності у С.В. Мочерного [5, с. 20] та М.А. Вахрушиної [1, с. 32]. Вони роблять акцент безпосередньо на обладнанні і практично не звертають уваги ні на продукцію, ні на виробничі площі, ні на працівників. Вони вважають, що величина виробничої потужності залежить від кількості ведучого обладнання та його продуктивності, фонду роботи обладнання та планового асортименту продукції.

До факторів, які впливають на величину виробничої потужності, також відносять: якість продукції, що виробляється, розміри і склад виробничих площ, можливий фонд часу роботи устаткування та використання площ протягом року, прогресивні техніко-економічні норми продуктивності і використання обладнання, зняття продукції з виробничих площ, норматив тривалості виробничого циклу та трудомісткості продукції, структуру основних виробничих фондів та питому вагу їх активної частини, ступінь прогресивності технологічних процесів, режим роботи підприємства, використання робочого часу, планування виробництва і кваліфікація працівників, використання досвіду новаторів виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. У нових умовах економічного розвитку все більш актуальним є питання формування якісно нових виробничих потужностей промислових підприємств, здатних гнучко реагувати на зміну факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Хоча розвиток промисловості в даний час перебуває на стадії використання

створених раніше потужностей і застарілої структури виробництва, процеси оновлення матеріально-технічної бази вже почалися. Проте вони несуть стихійний характер, відбуваються безсистемно, не мають відповідного науково-методичного й організаційного забезпечення, що іноді призводить до негативних результатів.

Розв'язання цієї наукової та практичної проблеми можливе на основі дослідження й оцінки факторів формування та використання виробничих потужностей. Здійсненню економічних перетворень та ефективному використанню виробничих потужностей перешкоджає недостатня вивченість економічних процесів і їх закономірностей, що існують у виробництві, що обумовлює необхідність розробки нових підходів до управління процесами формування й використання виробничих потужностей промислових підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вахрушина М.А. Основные фонды и производственные мощности промышленности и предприятий. Лекция / М.А. Вахрушина. – М. : изд. ВЗФЭИ, 1988. – 46 с.
2. Гигельс Г. Производственные мощности предприятий и их использование / Г. Гигельс. – М. : Госполитиздат, 1952. – 72 с.
3. Данилов П.С. Основные фонды и производственные мощности промышленных предприятий и пути их лучшего использования / П.С. Данилов. – М. : Издательство экономической литературы, 1961. – 76 с.
4. Державна митна служба України. Наказ Про порядок здійснення контролю за ввезенням на митну територію України окремих товарів цільового призначення (Порядок, п.1.2) 26.12.2003. – № 913 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.nau.ua/doc/?code=z1263-03.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол. С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін.. – К. : Видавничий центр «Академія», – 2002. – 952 с.
6. Коновалова Н.П. Производственные мощности предприятий: Эффективное использование / Н.П. Коновалова. – М. : Экономика, 1987. – 64 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 27. – 746 с.
8. Атаманчук Р.П. Производственная мощность и экономика предприятия / И.М. Петрович, Р.П. Атаманчук. – М. : Экономика, 1990. – 110 с.
9. Либерман Е.Г. Организация и планирование производства на машиностроительных предприятиях / Е.Г. Либерман. – М. : «Машиностроение», 1967.
10. Федонин А.С. Вопросы определения и использования производственных мощностей промышленных предприятий / А.С. Федонин, Г.А. Швиданенко. – К. : Общество «Знание» Украинской ССР, 1973. – 42 с.
11. Фролова Т.А. Экономика предприятия: конспект лекций /

- Т.А. Фролова. – Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.aup.ru/books/m203/2_6.htm.
12. Хряпченков В.Г. Пути улучшения использования производственных мощностей и основных производственных фондов / В.Г. Хряпченков. – Минск : издательство «Полымя», 1974. – 75 с.
13. Штефанич Д.А. Визначення виробничих потужностей промислових підприємств / Д.А. Штефанич. – К. : Товариство «Знання» Української РСР, 1974. – 29 с.
14. Экономика социалистической промышленности / [под редакцией В.С. Маврышчева и К.И. Невельской]. – Минск : Высшая школа, 1970.

УДК 330

Лех Т.А.
*кандидат экономических наук,
старший преподаватель кафедры экономической теории
Донецкого национального университета*

АДАПТАЦИЯ ЖИЗНЕСПОСОБНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Статья посвящена анализу адаптации жизнеспособных социально-экономических систем как механизма противостояния кризисным явлениям. Рассмотрены аспекты кризисных явлений, влияющих на СЭС. Раскрыто содержание термина «адаптация» применительно к жизнеспособным социально-экономическим системам.

Ключевые слова: жизнеспособность, социально-экономическая система, адаптация, кризис, устойчивость.

Лех Т.А. АДАПТАЦІЯ ЖИТТЄЗДАТНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ КРИЗИ

Стаття присвячена аналізу адаптації життєздатних соціально-економічних систем як механізму протистояння кризовим явищам. Розглянуто аспекти кризових явищ, що впливають на СЕС. Розкрито зміст терміну «адаптація» стосовно до життєздатних соціально-економічних систем.

Ключові слова: життєздатність, соціально-економічна система, адаптація, криза, стійкість.

Lyekh T.A. ADAPTATION OF VIABLE SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS IN CRISIS

This article analyzes the adaptation of sustainable socio-economic systems as a mechanism to confront the crisis. The aspects of the crisis affecting the SES. Disclosed by the term «adaptation» as applied to a viable socio-economic systems.

Keywords: vitality, social and economic system, adaptation, crisis, stability.

Постановка проблемы. В современном быстро меняющемся мире восприятие нового, адаптация к происходящим социально-экономическим, политическим, технологическим изменениям и обоснованное предвидение будущего развития становятся важнейшими факторами жизнеспособности социальных систем. Актуальность определения перспектив развития отечественной экономики как жизнеспособной социально-экономической системы (СЭС) обусловлена усилением и интенсификацией социальных и экономических кризисов при повышении степени интеграции мирового хозяйства.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам управления жизнеспособностью социально-экономических систем посвящено значительное количество исследований зарубежных и украинских исследователей, таких как Ст. Бир, Р. Эшби, А.В. Бакурова, В.М. Бондаренко, С.Б. Виноградский, Т.С. Клебанова, Ю.Г. Лысенко, А.А. Мадых, В.В. Меженская, Н.А. Нестерова, А.В. Овечко, В.Л. Петренко, В.А. Польшина, О.А. Сергиенко, С.А. Соломаха, Р.А. Руденский, В.М. Тимохин.

Постановка задачи. Несмотря на значительное количество научных публикаций по вопросам исследуемой проблематики, вопросы адаптации в жизнеспособных СЭС сейчас освещенные недостаточно. Результаты проведенных исследований не могут в полной мере удовлетворить нужды теории и практики управления жизнеспособностью СЭС как экономической системой, которая обеспечивает непрерывность и эффективность своего функциони-

рования за счет внутренних механизмов адаптации к изменяющимся под влиянием кризисных явлений внешним факторам.

Изложение основного материала исследования. Управление жизнеспособностью СЭС связано с решением совокупности вопросов прогнозирования, планирования, гибкости, адаптации, обеспечения эффективного функционирования и развития СЭС в условиях нестабильной внешней среды. В современной научной мысли сформировался ряд теоретических и практических направлений, которые исследуют разные аспекты жизнеспособности производственно-экономических и социально-экономических систем. Основное внимание сосредоточено на понимании сущности жизнеспособности, которая раскрывается в двух аспектах:

- адаптивности системы к внешним условиям функционирования;
- способности системы к функционированию и развитию.

Глубокий системный кризис, в котором оказалось сегодня мировое сообщество в целом и Украина в частности, заставляют переосмыслить многие стратегии, подходы, планы и надежды. Поэтому важно формулирование новой стратегии развития, которая предполагает постепенное соединение в единую самоорганизующуюся систему экономической, экологической, социальной и гуманитарной сфер деятельности. В этом смысле устойчивое развитие предполагает, как минимум, экономическую эффективность, биосферосовместимость и социальную справедливость при общем снижении антро-